
БОТАНІКА

УДК 712.258.007.1

О.Г. Сіренко

Українські реалії інтродукційної роботи та «збереження» рідкісних видів рослин у ботанічних садах (аналіз)

*Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАНУ,
вул. Тимирязєвська, 1, м. Київ, 01014, Україна*

Приведені результати більш як півстолітньої роботи зі створення деяких ботаніко-географічних ділянок у Національному ботанічному саду імені М.М. Гришка НАН України.

Ключові слова: ботаніко-географічні ділянки, інтродукція, збереження рідкісних видів, ботанічний сад.

О.Н. Sirenko

Ukrainian Realities of Introduction of Work and «Maintenance» of Rare Types of Plants in Botanical Gardens (Analysis)

*M.M. Gryshko National Botanic Garden NASU,
1, Timiryazevska Str., Kyiv, 01014, Ukraine*

In the article the given results more than semi-centennial work on creation of some phytogeographical areas in the National botanical garden the name of M.M. Gryshko of NAS of Ukraine.

Key words: phytogeographical areas, introduction, maintenance of rare kinds, botanical garden.

Стаття постулила до редакції 11.07.2014; прийнята до друку 15.12.2014.

1. Для поступу в науці, як не смішно це поєднання слів звучить зараз в Україні, завжди потрібно вміти озирнутись на пройдене і підвести підсумки, виправити помилки та окреслити перспективи. Нажаль серед значної частини керівників українських наукових установ панує совітсько-комуністичний світогляд, що заперечує сам термін “помилка”. У цій статті спробуємо окреслити помилки у теоретичних основах побудови Національного ботанічного саду, бо самовихваляння у цій галузі більш, ніж достатньо.

2. Свій критичний аналіз зосередимо на ботаніко-географічних ділянках – рослинних угрупованнях, створених відображати деревні, чагарникові та трав’янисті рослини, що зростають на певній території, подібні з нею за фітоценотичною структурою.

3. Створення ботаніко-географічних ділянок у ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України почалося у 1946 році. Принцип побудови ділянок був розроблений вченими-ботаніками того часу – В.І. Липським, О.В. Фоміним, М.Г. Поповим, П.С. Погребняком.

Було заплановано та створено такі ділянки: “Ліси рівнинної частини України”, “Степи України”, “Українські Карпати”, “Крим”, “Кавказ”, “Середня Азія”, “Далекий Схід”, “Алтай та Західний Сибір”.

4. У совітську епоху масштабних новобудов соціалізму багато проектів було відверто авантюрними і нерациональними, супроводжувались колосальною тратою матеріальних ресурсів. Яскравим зразком подібного підходу було створення у Києві ділянки “Далекий Схід”, що знаходиться за 7000 км від столиці України. Прикро, що перспективну, але суто совітську за своєю суттю концепцію, ніхто навіть не намагався вдосконалити, або, принаймні, наблизити до реального сьогодення.

У часи пріснопам’ятного союзу співробітниками саду було проведено безліч експедицій у всі куточки колишньої комуністичної імперії та привезено садивний матеріал, насіння, гербарій тощо.

На 1972 рік більшість робіт зі створення ботаніко-географічних ділянок було виконано. Станом на 1969 рік на ботаніко-географічних ділянках зростало 2270 видів [1].

На сьогоднішній день, згідно даних сайту Національного ботанічного саду (НБС) на ботаніко-географічних ділянках зростає 1443 види. Нажаль, ці дані не відповідають дійсності і значно завишені. Так, наприклад, згідно

офіційних даних, на ділянці “Далекий Схід” зростає 284 види, хоча реально там зростає 120, а це вдвічі менше. Якщо така ситуація притаманна і іншим ділянкам, то можна припустити, що на ботаніко-географічних ділянках НБС реально зростає лише біля 700 видів. Реальну кількість видів визначити неможливо.

Проведено аналіз інтродукційної роботи на ботаніко-географічній ділянці “Далекий Схід”. Здійснена інвентаризація, згідно якої на сьогоднішній день на ділянці зростає 120 видів, з них деревних – 84, трав’янистих – 36 видів.

Станом на 1969 рік на ділянці “Далекий Схід” зросло 282 види [1]. У 1993 році на ділянці “Далекий Схід” уже зросло 373 інтродукованих видів (табл. 1), з яких 74 види – дерев, 64 – кущів, 218 – трав’янистих багаторічників, 17 – дерев’янистих ліан. Таким чином, за період 1993-2009 р.р. (16 років) випало 68% видів (табл. 1), з них 46% видів дерев, 45% – кущів, 84% – трав’янистих багаторічників, 47% – дерев’янистих ліан. Таким чином, переважна кількість видів, що випала за цей період, належить до трав’янистих багаторічників.

На ділянці “Далекий Схід” на час інвентаризації (2009 р.) зростає 7 видів, що занесені до “Червоної книги Російської Федерації”: *Taxus cuspidata*, *Aristolochia manshuriensis*, *Dioscorea nipponica* (одиночні екземпляри), *Aralia cordata* (один екземпляр), *Betula Schmidtii* (один екземпляр), *Quercus denticata*, *Artemisia manshurica*. Вищезазначені види не утворюють гомеостатичних популяцій.

Більша частина популяцій, інтродукованих видів ділянки “Далекий Схід”, за період з 1993 р. по 2009 р. скоротила свою чисельність. Так, наприклад, на 1993 рік чисельність популяції *Acantopanax sessiliflorus* складала 158 особин, а вже на 2009 рік – 35 особин; *Adonis amurensis* – 90 і 3 особини; *Betula mandshurica* – 159 і 25 особин; *Lonicera gibbiflora* 324 і 40 особин.

Таблиця 1

Динаміка чисельності інтродукованих видів на ботаніко-географічній ділянці “Далекий Схід” та “Алтай та Західний Сибір”

Назва б/г ділянки	Кількість видів станом на			Відпад за останні 16-23 роки, %
	1969	1993	2009	
рік	1969	1993	2009	
“Далекий Схід”	282	373	120	68
рік	1968	1989	2012	
“Алтай та Західний Сибір”	170	139	93	33

5. Інша ботаніко-географічна ділянка “Алтай та Західний Сибір” почала створюватись у 1957 р. за проектом Литвиненка. На ділянці в 1970 р. планувалося представити 305 видів флори Алтаю і вже у 1961 році зібрано і привезено біля 400 видів рослин, під час другої експедиції у 1964 р. зібрано – 84 видів насіння, 100 видів садового матеріалу, 350 видів рослин [1].

На 1968 рік на ділянці “Алтай та Західний Сибір” зросло 170 видів рослин [1], тобто з близько тисячі привезених видів вдалося інтродукувати лише 170. Станом на 1989 рік на ділянці нараховувалося 139 видів флори Алтаю. За останніми даними (2012 р.) на ділянці зростає 93 види.

Таким чином, на ділянці “Алтай та Західний Сибір” за двадцятилітній період 1968-1989 р.р. випав 31 вид, а за 1989-2008 – 46 видів.

6. Причиною відпаду інтродукованих видів є значна різниця в екологічних умовах у районі донорі і на ділянці. Це призводить до поступової загибелі багатьох інтродукованих видів. Іншою причиною втрати видів на ботаніко-географічних ділянках є майже повна відсутність охорони, що призводить до крадіжки рослин, як відвідувачами, так і спіробітниками саду. Крім цього відсутній розсадник для відновлення колекцій та теплиці, де могло б відбуватись розмноження привезених колись видів. Ще однією причиною загибелі інтродукованих видів є витіснення їх аборигенами. Не важко спрогнозувати майбутнє вищенаведених ботаніко-географічних ділянок за повної відсутності фінансування закордонних відряджень для відновлення колекцій, наприклад, на Далекий Схід.

7. Сьогодні необхідно визнати, що ідея створення ботаніко-географічних ділянок, що представляють певні регіони, які віддалені на значні відстані від району інтродукції, зазнала невдачу. Крім того, абсолютно безглуздо займатися збереженням рідкісних та зникаючих видів інших країн та їх регіонів, що віддалені на тисячі кілометрів, якщо держава на сьогодні не в стані фінансувати збереження власних українських видів. Не варто забувати і суто генетичне застереження такій діяльності. Адже обмежена кількість інтродукованих особин веде до генетичного виродження та загибелі інтродукційних популяцій [2], якщо поповнення їх новими особинами неможливе.

8. Час, коли дослідник прийшов, побачив, інтродукував – уже минув. Сьогодні існує обмеженість не лише фінансового характеру, але й у рослинних ресурсах. Дивно зараз намагатися зберегти види, занесені до «Червоної книги» без забезпечення позитивного прогнозу інтродукції, умов для розмноження та репатріації. Без

елементарної системи поливу, якої немає у Ботанічному саду, для зникаючих видів таке «збереження» означає фактичне знищення. Фінансово на сьогодні ботанічні сади України знаходяться не у жалюгідному, а у катастрофічному стані. Немає коштів на відрядження навіть по Україні, немає елементарного та найнеобхіднішого для продуктивної та творчої роботи.

Висновки

Велика плеяда українських науковців десятиліття створювала ботаніко-географічні ділянки, намагалася зберегти рідкісні види з усього колишнього союзу. Це безцінний досвід і величезної ваги експеримент, у якому треба знайти сили та гідність підвести ризику. Сьогодні необхідно підсумувати і всебічно проаналізувати, знайти закономірності і дослідити теоретичні основи розвитку та зникнення інтродукованих видів. Це дасть ключ до збереження рідкісних і зникаючих видів України, дасть змогу точніше зробити прогноз інтродукції видів у межах України, згодом відкрити нову сторінку – європейську та зосередитись суто на вітчизняній проблематиці.

Література

1. Інтродукція на Україні корисних рослин природної флори СРСР. Під ред. Харкевича С.С. (Наук. думка, Київ, 1972).
2. С.М. Бебія, Інтродукция и сохранение редких и исчезающих видов древесных ex situ в институте ботаники академии наук Абхазии, Матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 75-річчю заснування НАціонального ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (15-17 вересня 2010 р.) “Інтродукція рослин, збереження та збагачення біорізноманіття в ботанічних садах і дендропарках” (Київ, 2010), С. 22-25.

Сіренко Оксана Геннадіївна – кандидат біологічних наук, науковий співробітник лабораторії екології та захисту рослин відділу ландшафтного будівництва.